

*Надія Іванівна ЛЮБОВЕЦЬ,  
кандидат історичних наук,  
завідуюча відділом  
Інституту біографічних досліджень НБУВ  
(Київ)*

## **МЕМУАРНА СКЛАДОВА АКАДЕМІЧНОГО ЗБІРНИКА «ЗА СТО ЛІТ»: ОСНОВНІ ЖАНРИ ТА СЮЖЕТИ**

Проаналізовано мемуарну складову академічного збірника «За сто літ», завдяки чому з'ясовано підходи академічної спільноти до історичних джерел на етапі, коли їхньою органічною частиною було визнано мемуари, що стало важливим поштовхом у справі пошуку, збирання та введення до наукового обігу значного масиву історичних матеріалів і свідченням нового етапу в еволюції української мемуаристики. Увага редакції часопису «За сто літ» до мемуарів засвідчує розуміння серед наукової спільноти значення джерел особового походження для висвітлення як історичних подій, так і біографій українських діячів. Археографічне опрацювання спогадів демонструє високий фаховий рівень тих, хто їх віднаходив, упорядковував і коментував.

Глибокі суспільно-політичні трансформації кінця ХІХ – початку ХХ ст. сприяли формуванню високого рівня національної та політичної самоідентифікації авторів мемуарів, які усвідомлювали себе невід'ємною частиною українського суспільно-політичного життя. Автори спогадів постають перед нами соціально активними, самодостатніми особистостям, які прагнули до осмислення подій, свідками чи учасниками яких були. Соціальне тло і коло спілкування, змальовані в мемуарах, дають змогу вивчити обставини, що формували особистість кожного з авторів.

Розглянуті спогади дають матеріал для біографічних розвідок щодо регіональних діячів кінця ХІХ – початку ХХ ст., чий імена довгий час залишалися поза межами наукового дискурсу. Особливий потенціал у цьому контексті належить спогадам про діяльність громад у провідних українських містах.

**Ключові слова:** збірник «За сто літ», академічна періодика, мемуари (спогади), автобіографії, щоденники, мемуарні жанри, сюжети.

Еволюція українських мемуарів першої третини ХХ ст. відбувалася в умовах «золотої доби» української історичної науки, що досягла світового рівня, перетворилася на складову національної свідомості та націєтворчого процесу [6, с. 64]. Відбувалося становлення історичної

науки та всіх її складових. У цей час проходив процес організаційного оформлення ВУАН, її відділів, розгорнули діяльність постійні комісії, формувалися різноманітні науково-видавничі проекти. У контексті нинішнього святкування 100-річчя НАНУ цікавим видається досвід реагування академічної установи на нові виклики сучасності, особливо її гуманітарної складової. На сьогодні залишається актуальною проблема пошуку власної ідентичності українського народу шляхом вивчення історії, мови, культури, які є підґрунтям цього процесу. Збирання, пропагування українського мемуарію як складової національної пам'яті, культури, історичної самосвідомості, «витягнення» значної його частини із небуття залишається на часі.

Актуалізації потребують значні масиви мемуарів, які досі залишаються «прихованими» для широкого читацького загалу та лише частково введені до наукового обігу<sup>1</sup>. До цієї групи мемуарів належать видання першої чверті ХХ ст., започатковані академічними установами.

Періодичні та тематичні видання Історичної секції ВУАН продовжували традицію українознавчих часописів, зокрема, видань Українського наукового товариства у Києві. Йдеться про часопис «Україна»<sup>2</sup> та «Записки Українського наукового товариства у Києві»<sup>3</sup>, на сторінках яких чільне місце займали матеріали з громадського, культурного та літературного життя України ХІХ ст. Важливою складовою редакційної політики цих часописів було збирання та видання українських мемуарів.

До одних із таких проектів належить збірник «За сто літ», який продовжив традицію друкування матеріалів із громадського, культурного та літературного життя України ХІХ – поч. ХХ ст. Тяглість наголошував підзаголовок збірника, що ним стала назва відповідного розділу видання — «Матеріали з громадського й літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття», та продовження валової нумерації томів «Записок Українського наукового товариства у Києві» у шести книгах збірника<sup>4</sup>.

Збірник «За сто літ» видавався впродовж 1927–1930 рр. під редакцією М. Грушевського та став знаковою подією у науковому житті Історичної секції ВУАН. Ідею видання українського збірника під назвою «ХІХ вік» М. Грушевський виношував ще раніше, перебу-

---

<sup>1</sup> Так, на матеріалах часопису Т. Нагайко досліджував історію громадівського руху («Громадівський рух в Україні у публікаціях часопису “За сто літ”: листи та документи» // Переяславський літопис, 2016, вип. 10) підготовано анотований покажчик змісту [1].

<sup>2</sup> Покажчик змісту часопису див.: «Науковий часопис українознавства “Україна” (1907–1932)» (Київ, 1993).

<sup>3</sup> Зважаючи на цензурні утиски 1915–16 рр., збірник виходив у Москві під зміненою назвою «Український науковий збірник» (кн. 16–17).

<sup>4</sup> Відповідно Т. ХХІV–ХХІХ «Записок...».

ваючи на засланні у Москві (з 1916 р.) [1, с. 240–241]. На його думку цей збірник, «...мав би неперіодичне продовжуватися...» та містив би матеріали з «...іст[орії], літер[атури], мистецтва або суспільного життя». Про це він зазначав у листі до Сергія Єфремова від 20(7) січня 1917 р. [3, с. 190]. У планах М. Грушевського на початку 1917 р. було «... на весну думаю ладити збірник український «XIX вік»» [там само, с. 190]. Однак, зважаючи на політичні та економічні причини, М. Грушевський повернувся до цього проекту лише через десять років, змінивши назву збірника на «За сто літ» і розширивши хронологічні рамки до початку XX ст. У передньому слові до першої книги головний редактор пише: «"Сто літ", поставлені на титулі сього збірника, відділяють нинішні соціальні, національні й політичні досягнення Українського народу від перших скромних зав'язків нових течій: початків культу народніх селянських мас, як носіїв українського національного типу, перших проявів національного романтизму, ідеалізації української минувшини, козаччини, державницьких традицій, — що виявило себе в різних заходах і творах другого й третього десятиліття XIX в. [4, с. III–IV]. Найбуйніші фантасти, політичні й соціальні радикали тих років не могли собі уявити, що протягом століття виросте з сих невиразних, неоформлених, недоговорених і недодуманих до кінця поривів, настроїв і мрій» [там само, с. III]. А завдання дослідників цих процесів М. Грушевський вбачав у тому, щоб: «...закріпити й передати потомним поколінням, за ще свіжими і неповні пережитими слідами і останками сього процесу, його можливо повний і докладний образ, його історію, його динаміку в усій амплітуді» [там само]. Необхідність видання окремого збірника М. Грушевський аргументував також втратами архівних джерел у роки світової та громадянської війни і розумінням того, що нищення й «утилізація» рукописних і архівних фондів не скінчились, а негідні умови їхнього зберігання руйнують залишки стихійно.

Тематично збірник «За сто літ» містив найбільше матеріалів із історії України, найперше — про діяльність українських громад (у Петербурзі, Києві, Одесі, Полтаві, Харкові, Чернігові, Єлисаветграді<sup>5</sup>) як основи національного відродження, що заклали ґрунт для утворення національних політичних партій. Другий масив — публікації маловідомих історичних джерел, листів і мемуарів, недрукованих літературних творів. Михайло Грушевський розумів необхідність створення ґрунтовної джерельної бази для подальшої українознавчих студій подій к. XIX – поч. XX ст. Серед них своє місце посіли і мемуари, адже «...сіріші, буденні, обивательські сторони цього процесу

<sup>5</sup> Нині — Кропивницький, центр Кіровоградської обл.

лишались у тіні, без уваги — бо для них не ставало часу й енергії, що концентрувалась біля бойових завдань дня; вони не мали цінності з їх становища». В сучасних умовах, коли, на його думку, основні цілі досягнуто, на перший план виходить питання докладнішого висвітлення саме «...не тільки тих ефектовніших сторін, а й тої сірої буденщини тяжкого й трудного походу — не самих провідників, а й української обивательщини і всієї української маси в напрямі нинішніх командних позицій» [там само, с. III–IV]. Саме ці менш «ефективніші» події, «сіріші та буденні» й висвітлювалися в мемуарах безпосередніх учасників подій. Принциповим для М. Грушевського як головного редактора видання, було те, що матеріали, надруковані в збірнику, не повинні повторюватися в інших виданнях. Про це він говорив у переписці з С. Русовою: «...се не газета, а збірники, котрі будуть у продажі, мабуть і через 10–15 літ, і будуть завжди присутні, тому повторяти уміщене в них, або випускати в паралельних виданнях, нема потреби — так як не повторювалось звичайно те що друкувалось в «Былом» або в «Кіев. Старині» [7, с. 534].

Структурно збірник не мав поділу на розділи, але докладний аналіз матеріалів видання дає нам змогу виокремити основні напрями публікацій: громадсько-політичне та літературно-театральне життя<sup>6</sup>; джерела та недруковані твори<sup>7</sup>. До джерел належать спогади, автобіографії, щоденники та листи, до недрукованих творів, як правило, — раніше не публіковані літературні твори. Як бачимо, мемуарна складова часопису була віднесена до джерел, що засвідчило їхній новий статус в історичній науці<sup>8</sup>.

Слід зазначити, що мемуари друкувалися на сторінках всіх без винятку шести книг, які виходили у 1924–1930 рр. Планувалось їх видання і в останній сьомій книзі, що була анонсована 1930 р., але в умовах погрому Історичної секції не побачила світ, так само як і інші видання. Проте, в кінці шостої книжки «За сто літ» (1930) було вміщено повідомлення, що сьома книга вже у друці та подано її зміст. Серед зазначених статей були і спогади, а саме: підготовлені до друку М. В. Кістяківською мемуари її чоловіка «В. П. Батуринський та його спомини про Драгоманова» (Додаток 2, № 4)<sup>9</sup> та продовження спога-

<sup>6</sup> Об'єднання політичного та літературного життя пояснюється тим, що в реальних умовах ці два напрями завжди перепліталися.

<sup>7</sup> Ми використовували як сам зміст часопису, так і покажчик змісту часопису [1, с. 524].

<sup>8</sup> Епістолярій, який виділено в спеціальну історичну дисципліну розглядатися нами не буде.

<sup>9</sup> Текст знаходиться у ІР НБУВ. Фонд Х, од. зб. 14726.

<sup>10</sup> Перша частина вміщена у Кн.6. Друга зберігається у ІР НБУВ. Фонд Х, од.зб. 18380.

дів В. А. Чаговця «З темряви минулого [спомини] (рр. 1891–1895)» (Додаток 1, № 11)<sup>10</sup>.

Загалом усі мемуарні (спогадові) матеріали, надруковані на сторінках збірника ми згрупували за жанрово-тематичним принципом: а) мемуари (спогади) про історичні події; б) мемуари (спогади) про історичних осіб; автобіографії; щоденники.

### **Мемуари (спогади) про історичні події**

Щодо першої групи, то до них належать спогади Марії Беренштам-Кістяківської (Кістяковської), Софії Русової, Софії Єгунової-Щербини, Людмили Мищенко, Олександра Тарковського, Хведіра Сенгалевича, Онисима Суслова, Ол. Ол. Русова, Всеволода Чаговця (Див.: Додаток 1). Із огляду на те, що однією із провідних тем публікацій, уміщених у збірнику «За сто літ», була діяльність українських Громад, закономірно, що ці події знайшли найбільше відображення і в спогадових матеріалах. Так, Марія Беренштам-Кістяківська (Кістяковська), яка сама була активною політичною діячкою, залишила згадки про діяльність українських гуртків, дослівно — «Драгоманівського напрямку» у Києві 1880–1890-хх рр. Розуміючи важливість спогадів ширшого кола учасників цих події, вона залучила до своїх мемуарів спогади й інших безпосередніх учасників гуртків, зокрема, П. О. Пашкевич, О. Т. Дучинської, Гр. Гр. Ротмістрова. Досить детально вона розказує про основні напрями діяльності гуртка Олени Доброграєвої, її зв'язки з Володимиром Антоновичем і галицькими політикам, стосунки з іншим гуртком, так званих «політиків». Спогади насичені подробицями особистого життя учасників гуртків, особливо багато інформації оприлюднено про Олену Доброграєву. Нині ці спогади є важливим історичним джерелом, яке містить як аналіз тогочасної політичної ситуації в Україні, так і віру у важливість пропаганди права українського народу на самовизначення. Вони демонструють утвердження в широких колах національної самосвідомості, зокрема мотивованість молоді на безкорисну працю в інтересах українського народу яка вимагала значних зусиль: «Усі ми, українські патріоти, бажали отдавати свої сили саме рідному краю і тому хотіли зіставатись і працювати неодмінно на Україні», однак доля розпоряджалася по своєму. «...усі ми пішли різними життєвими дорогами: хто працював на провінції за юристів та статистів, хто пішов на поле науки, хто вчителював на селі, чи в місті; декотрі ближче стали до українського національного руху, декотрі пристали до російської революційної течії» (Додаток 1, № 1, с. 224). Важливим є і згадування значної кількості маловідомих широкому загалові імен учасників українських гуртків у Києві.

Про подібні гуртки пишуть у своїх спогадах також Софія Русова та Софія Єгунова-Щербина. Остання, зокрема, згадує приїзд члена Київської громади Михайла Драгоманова до Одеси для отримання підтримки колег щодо реалізації плану видання українського позацензурного часопису за кордоном. «Як тепер пам'ятаю зібрання... Із осіб, що були зібрані, окрім Смоленського, Андрієвського, Мальваного та інших громадян, пам'ятаю добре Афаносьєва і Желябова, яких запросили, щоб умовитися між собою про взаємовідносини між українською та російською інтелігенцією і виявити напрям будучого закордонного українського часопису» (Додаток 1, № 2).

Спогади Софія Єгунова-Щербина подають картину різнопланової діяльності Одеської громади, її стосунків із Галичиною та закордонним українством, зокрема, у справі фінансової підтримки часопису та співробітників-емігрантів, розповсюдження часопису «Громада» на українських та російських теренах. Цікавим видається також факт виокремлення авторкою такої специфічної сторони діяльності громади як «екстренна», а саме — підтримка та виховання талановитої молоді, що вийшла із народу. Серед тих, хто користувався такою підтримкою, нею названо Андрія Михайловича Бирика, його дружину та селянку Гапку Іщенкову. Як і в спогадах М. Беренштам-Кістяківської, тут згадано значну кількість імен і подано стислі біографічні відомості про тих, хто так чи інакше був пов'язаний із діяльністю Одеської громади. Найбільше місця в спогадах відведено: педагогові, громадському діячеві, одному із фундаторів Одеської громади Леоніду Анастасійовичу Смоленському, якого авторка називає «душею і розумом» громади; композиторові, поетові-перекладачеві Петру Івановичу Ніщинському, якого вона характеризує як представника «естетичної галузи в Громаді», бо той активно виступав на зборах Громади «або як композитор, або як поет»; літературознавцю та мовознавцю Дмитру Миколайович Овсяніко-Куликовському; історику, археографу, педагогові Олексію Олександровичу Андрієвському та іншим. Члени Одеської громади — непересічні особистості, віддані українській справі, які працювали у різних царинах суспільного життя, за словами мемуаристки Софії Єгунової-Щербини, були важливою невід'ємною складовою спільної колективної праці по формуванню національної самосвідомості.

Велике значення у вивченні історії громадівського руху мали спогади Софії Русової. Цікавою є також історія їх появи на сторінках часопису «За сто літ», відображена у листуванні з М. Грушевським. Відстоюючи засади редакційної політики, направленої на друкування маловідомих, унікальних історичних джерел, залучення відомих авторів — учасників визначних історичних подій, і бажаючи, щоб матеріали, зокрема і спомини як важливе історичне джерело, були

надруковані лише у нього та отримавши інформацію, що авторка хоче їх надрукувати окремим виданням за кордоном, він писав у листі до С. Русовій від 20.03.1928 р.: «Мені дуже неприємно се писати, і прикро зрікатися такого цінного матеріалу — але мабуть краще наперед відмовитись, ніж потім — недай боже — сваритись за права» [7, с. 534]. Врешті решт, спогади С. Русової таки побачили світ у журналі, вийшовши у двох частинах: 1861–1879 та 1879–1915 рр. (Додаток 1, № 5, 6). Перша частина спогадів охоплює її дитячі та юнацькі роки, подробиці родинного життя Ліндфорсів в с. Олешня на Чернігівщині, життя в Києві, знайомство та спілкування з членами Старої громади — М. Драгомановим, В. Антоновичем, П. Чубинським, П. Житецьким, Ф. Вовком, О. О'Коннор, О. Русовим та ін. Особливий вплив на її подальше життя та громадянську позицію, за словами самої Софії, зіграло подружжя Старицьких — Михайло Петрович і Софія Віталіївна, які і внесли в родинне життя Ліндфорсів уперше свідомий український елемент. Спогади насичені деталями опису їхнього зовнішнього вигляду, своїх емоційних переживань і вражень із приводу особистого спілкування з ними. Друга частина містить спогади про нелегке життя родини Русових у Києві в умовах посилення політичної цензури. Основні сюжети спогадів — переїзд до Одеси, участь у житті Одеської громади, знайомство з її діячами — істориком Смоленським<sup>11</sup>, Климовичем<sup>12</sup>, О. Андрієвським<sup>13</sup>, їхня діяльність на українській ниві, арешт Софії та перевезення до Києва, життя з родиною в Єлисаветграді (Херсонщина), спілкування з І. Тобілевичем, арешт у Катеринославі та довге перебування у тюрмі.

До недавнього часу ми мало що знали про персоналії, перелічені у спогадах С. Русової. Зокрема, йдеться про одеського історика Леоніда Смоленського, внаслідок інтелектуального впливу якого виникла Одеська громада. За її словами його називали її «душею», а «нервами» — М. Комарова. Під безпосереднім впливом останнього сформувалася плеяда відомих українських діячів: серед них його учні — меценат і громадський діяч Є. Чикаленко, поет і публіцист Т. Зінківський, історик та етнолог В. Кравченко, літературознавець В. Овсяніко-Куліковський, етнолог Д. Сигаревич, театральний діяч М. Садовський та ін. Ще менше було відомо про діяльність в одеській громаді та «Прогресі» П. Т. Климовича. Це пов'язано, найперше, з тим, що у квітні

<sup>11</sup> Леонід (Лев) Анастасійович Смоленський (1844–1905) — педагог, історик, один із ідеологів і засновників Одеської громади.

<sup>12</sup> Петро Титович Климович (1855–1920) — громадський діяч, редактор газети одеської громади «По морю по суше», міністр фінансів уряду УНР.

<sup>13</sup> Олексій Олександрович Андрієвський (1845–1902) — історик, педагог, громадський діяч.

1918 р. він працював виконувачем обов'язків керуючого міністерством фінансів (міністром) у кабінеті В. Голубовича та його активній громадській роботі на ниві української справи. Життя сподвижника трагічно обірвалося 1920 р., коли його було заарештовано Одеською губернською надзвичайною комісією і розстріляно за участь у «петлюрівській організації» (йшлося про Одеську «Просвіту») [2, с. 160]. У своїх спогадах Софія Русова подає дуже влучні характеристики людям, із якими тісно співпрацювала в Одесі, тим самим ніби «оживляючи» їх, перетворюючи на живих людей зі своїми особливостями у зовнішньому вигляді, манері поведінки, професійній діяльності. Так, Леонід Смоленський — «гарячий і палкий промовець», Михайло Комаров — «спокійний і працьовитий», Петро Климович — «милий добрий гуморист, який своїм виглядом нагадував якогось Турка».

Загалом життя С. Русової було пов'язане з українською справою та постійними переїздами, до яких змушувала робота чоловіка та постійні переслідування й ув'язнення її самої. Звичайно, зважаючи на суб'єктивізм спогадів (їхня невід'ємна риса), вони не завжди містять вивірені фактографічні дані, та опис атмосфери, в якій проходив процес становлення і розвитку українського громадського руху, особистих взаємин, влучні особистісні характеристики дають той унікальний колорит епохи та людей, який зовсім відсутній в офіційних документах і наукових працях.

Спогади Олександра Олександровича Русова під назвою «Как крамолоискатели разыскивали “украинофильство”» були підготовлені до друку завдяки професійному історикові Сергієві Шамраю, який найшов рукопис і написав вступну статтю з коментарями. Ним було з'ясовано, що О. О. Русов писав спогади десь у 1906–1907 рр. для часопису «Былое»<sup>14</sup>, який мав вийти 1907 р., але був закритий. Автор спогадів був активним учасником українського громадського руху протягом майже 50-ти років (із к. 1960-х до 1915 р.) і в своїх спогадах згадує 13 обшуків у квартирах Києва, Єлисаветграда<sup>15</sup>, Одеси, Херсона, Полтави, Харкова, Чернігова, на власному хуторі в Чернігівській губернії та допити з жандармськими офіцерами і товаришами прокурорів<sup>16</sup>. Його життя може бути ілюстрацією звичайного життя інтелігента тієї пори, який присвятив своє життя українській справі та перетворив

<sup>14</sup> «Былое» — перший легальний щомісячний журнал із історії визвольного руху в Росії. Виходив у Петербурзі у 1906–1907 та 1917–1926 рр. Піддавався репресіям і на 10-й (22-й) книзі у 1907 р. був закритий. У 1908 р. замість нього став видаватися ж. «Минувшие годы». У 1908–1913 рр. виходив у Парижі. Друкувалися матеріали про революцію 1905–1907 рр., мемуари народників, революційних діячів.

<sup>15</sup> Єлисаветград, нині — Кропивницький Кіровоградської області.

<sup>16</sup> Ці спогади стали частиною сучасного видання: Русов О. О. «Щоденники та спогади» (Чернівці, 2011).



його на постійне поневір'яння її землями. Реакцією на спогади О. Русова стала публікація Осипа Гермайзе «З історії селянських хвилювань та народницької пропаганди на Чернігівщині 70 рр. До споминів Ол. Ол. Русова»<sup>17</sup>, в яких він зупинився на селянських заворушеннях у Чернігівській губернії та причинах припинення урядом статистичних досліджень у регіоні. Як один із приводів називалася неблагонадійність осіб, що їх проводили, зокрема О. Русова. Загалом, О. Гермайзе дає досить позитивну оцінку спогадам О. Русова, говорячи, що вони «... дозволяють нам конкретніше і певніше познайомитися з фактичною діяльністю українських народників 70 рр., з тими складними взаємовідносинами, що виникали часом помимо волі самих діячів між ними та селянством...», а також подають нам портрети окремих постатей.

До історії громадівського руху, зокрема на Єлисаветградщині, належать спогади письменника, журналіста, громадського діяча-українофіла із Херсонщини Олександра Карловича Тарковського (1862–1924)<sup>18</sup>, що були продиктовані ним дружині незадовго до смерті, влітку 1924 р. Підготував їх до друку з невеликою вступною статтею про автора спогадів педагог, громадський діяч Олександр Тулуб. Найбільш широко у них йдеться про лікаря Опанаса Михалевича, товариша прокурора Маркевича, письменника І. Тобілевича (Карпенка-Карого), самого О. К. Тарковського. Автором розкрито процес розгрому гуртка та засудження його учасників. Характеризуючи гурток як молодий і досить енергійний, не зважаючи на повний розгром, автор спогадів так визначив його роль в суспільному розвитку: «...поширюючи народовольчу літературу, він вносив у свідомість громадянства нові політичні ідеї замість постійного чекання реформи згори» (Додаток 1, № 9, с. 243).

Спогади дружини українського та російського історика, члена-кореспондента Петербурзької АН Федора Герасимовича Міщенка Людмили Мищенко мають більше побутовий характер і насичені подробицями родинного життя авторки та її чоловіка, їхнього життя за кордоном і в Києві, відображають специфіку спілкування у середовищі тогочасної професури, її залученість у політичні процеси. Значна увага приділена висвітленню громадській діяльності відомих жінок Києва у «Товаристві денних притулків для дітей робітничого класу», що існувало в місті з 1874 р.<sup>19</sup> Метою Товариства було: «...полегшити життя робочого люду, взявши його дітей під свій догляд

<sup>17</sup> Його статтю див. у зб. «За сто літ» (Кн. 1., с. 259–265).

<sup>18</sup> Батько поета Арсенія Тарковського (1907–1989).

<sup>19</sup> За роки існування Товариство відкрило у Києві п'ять притулків, для трьох із них спорудили власні будинки. Перший відкрито 1875 р. на 20 дітей. 1912 р. — діяло чотири притулки для дітей християнського віросповідання (Звіринський, Ново-строєнський, Подільський, Шулявський) і один — для дітей євреїв. У них утримувалося 5 666 дітей.

протягом дня, поліпшити матеріальне становище самих дітей, надаючи їм протягом більшої частини доби придатне приміщення, чистий одяг, достатню і здорову їжу, і, наскільки можливо, дати перші навички науки і моралі, проводячи з дітьми навчання та корисні ігри...». Активну участь у його діяльності брали Людмила Драгоманова, Олександра Кістяківська, Ганна Іконникова, О. Толочинова та учасниці «словарних зібрань» (зокрема Ольга Косач, О. Цвітковська, Марія Дуніна), на яких розроблялися матеріали для українсько-російського словника. Деякі із перерахованих імен спонукають до пошуків. Зокрема, мало відомо про О. Цвітковську. Пошук додаткової інформації мало що дав. Лише знайдено згадування її прізвища в книзі Ірини Макарик «Перетворення Шекспіра: Лесь Курбас, український модернізм і радянська культурна політика 1920-х років» (автор. переклад з англ. М. Климчука; Київ, 2010) у контексті домашніх постановок Шекспіра родинами Старицьких і Лисенків, у яких вона брала участь. Щодо О. Толочиної, то тут інформації ще менше. Єдине, що вдалося з'ясувати, це те, що можливо це псевдонім Олександри Станіславівни Монтвід (Монвіж), відомої письменниці, що писала також під псевдонімом Шабельська (1845–1921), однак, важко знайти прив'язку до діяльності в Києві у цей період.

Отже, зважаючи на пріоритети редакційної політики журналу, блок спогадів про історичні події майже повністю був присвячений громадському рухові, зокрема осередкам у Києві, Одесі, Херсоні, Єлисаветграді, та писався активними учасниками та видатними діячами громадського і культурного життя України. Саме їхня безпосередня участь у подіях була найціннішою з погляду М. Грушевського, оскільки завдячуючи цьому спогади відображали процес становлення та розвиток громадського руху зсередини. Написані в умовах українського національного відродження, ці мемуари засвідчують високий рівень самосвідомості та національної свідомості української інтелігенції, мотивованої на утвердження національних прав і свобод українського народу та покращення його життя.

### **Мемуари (спогади) про історичних осіб**

Щодо мемуарів — спогадів про історичних осіб, то тут подано декілька матеріалів, які стосуються як видатних діячів, так і менш знаних. Так, публіцист, мемуарист, політичний діяч Володимир Карпович Дебогорій-Мокрієвич (Додаток 2, № 1) залишив спомини про Михайла Драгоманова (написані весною 1922 р.); Марія Кістяківська підготувала до друку матеріал під назвою «В. П. Батурицький та його спомини про М. П. Драгоманова» (Додаток 2, № 4); літературний критик, перекладач, правник Михайло Михайлович Мочуль-

ський (Додаток 2, № 6) — про останні десятиліття життя І. Франка; Марку Кропивницькому присвячені спогади юриста та педагога, першого голови Єлисавеградської «Просвіти» Василя Олександровича Нікітіна (Додаток 2, № 7); про окремі аспекти життя своєї молодшої сестри та дружини І. Франка — Ольги залишила спогади Антоніна Трегубова (Додаток 2, № 8); історик-архівіст Антонін (Антонін Філаретович) Дучинський (Додаток 2, № 2) надрукував спогади про студентські роки громадського-політичного діяча Євгена Васильовича Нероновича, який загинув у 1918 р. у вирі революції; мовознавець, фольклорист, етнограф Вячеслав Арсенович Камінський (Додаток 2, № 3) — про останні роки життя В. К. Дебогорія-Мокрієвича; Михайло Кістяківський (Додаток 2, № 5) — про перебування М. Драгоманова у Флоренції; Василь Чаговець став автором спогадів про своє життя

Ці мемуари є важливими у справі дослідження життєдіяльності як видатних, так і другорядних постатей української історії, для вивчення родинного та історичного тла, на якому проходило їхнє становлення. Автори мемуарів цієї групи були особисто знайомі з «героями» свої спогадів, що значно підвищує їхню цінність як історичного та біографічного джерела.

Зокрема, В. К. Дебогорій-Мокрієвич співпрацював із М. Драгомановим, у різні роки виконуючи його доручення. Зокрема редагував у Швейцарії газету «Самоуправление», прийнявши болгарське підданство, деякий час мешкав у М. Драгоманова в Софії. Окремою книгою «Воспоминания Вл. Дебогорія-Мокрієвича» його спогади були видані в Санкт-Петербурзі у 1906 р. М. Драгоманову присвячені спогади М. Кістяківського про перебування у Флоренції. Вони разом із сім'ями перебували одночасно за кордоном у наукових відрядженнях і вели переписку. Їхнє листування (8 листів; 1871–1873 рр.) засвідчує близькі відносини між ними. Основні згадані сюжети: умови проживання, наукові інтереси та основні «болючі» питання, пов'язні з Університетом Святого Володимира, спільні знайомі. Марія Кістяківська, спираючись на архів свого померлого чоловіка Б. О. Кістяківського, вирішила опублікувати матеріали, підготовлені ним щодо життя та діяльності М. Драгоманова у Женевську добу<sup>20</sup>. Сам Богдан Олександрович спирався на спомини Василя Павловича Маслова-Стокозу (псевдо — Батуринський), більшу частину яких автор надиктовував Б. О. Кістяківському, бо у період з 27.02.18–23.03.18 рр. уже тяжко хворів. В. П. Маслов-Стокоз знав М. Драгоманова з 1887 р. у

---

<sup>20</sup> Як зазначалося вище, матеріал був підготовлений до Кн. 7 збірника, але не був надрукований. Знаходиться в архіві ІР НБУВ.

час його перебування в Швейцарії, де сам мешкав певний час. Основу спогадів складає питання про політичну приналежність газети «Вольне слово», редагуванням якої займався М. Драгоманов. Сам М. Драгоманов і В. П. Маслов-Стокос вважали її земським органом. Підготовлена стаття Б. О. Кістяківського містить також ґрунтовну біографічну розвідку про письменника, публіциста, перекладача, історика літератури В. П. Маслова-Стокоса (1866–1918)<sup>21</sup> [5, арк. 9–21]. На жаль, ці матеріали, зокрема і спогади про спільну роботу Б. О. Кістяківського та Батуринаського, спогади самого Батуринаського про М. П. Драгоманова, біографічна розвідка про В. П. Маслова-Стокоса (Батуринаського), та археографічна розвідка М. Кістяківської не побачили світ і на довгі роки були сховані в архіві.

Найближчий друг І. Франка, літературознавець М. М. Мочульський (Додаток 2, № 6) був поруч із поетом у найтяжчі, найтрагічніші періоди життя<sup>22</sup>. Його спогади містять інформацію про обставини повсякденного життя поета, його хворобу, що почалася 1908 р. і повсякчас з'їдала його фізично та психічно, трагічні сімейні обставини (смерть сина Андрія) тощо і дають змогу побачити у великому Камеляніреві звичайну людину з нелегкою долею.

А. Ф. Трегубова є авторкою спогадів про свою сестру Ольгу Хорунжинську (Додаток 2, № 8), дружину І. Франка. Доля останньої виявилася трагічною, адже вона не змогла стати для «...свого мужа ні музою, ні могутнім джерелом натхнення, оскільки галицьке суспільство не прийняло її особу у свій соціум». Попри те, вона зробила все, щоб Франкові «...вдома жилося добре». Окрім стосунків між Ольгою та Іваном Франком спогади Антоніни містять багато інформації про родину Хорунжинських, самого Франка, який був гостем у родині Трегубових і багато розповідав про себе, про подорож сестер до Львова, Відня, про саме весілля та складне подружнє життя Франків. Своє завдання у справі написання спогадів про сестру Антоніна вбачала в тому, щоб показати «...ту вперту боротьбу, яку вела сім'я за своє існування» і, як правило, якраз на цю сторону їхнього життя завжди мало зверталось уваги в інших мемуарах.

Спогади В. О. Нікітіна «З останніх днів життя М. Л. Кропивницького» (Додаток 2, № 7) вміщують чотири листи драматурга до автора спогадів, датовані 1910 р. Між ними були тісні стосунки під час зустрічей у Єлисаветграді, куди приїздив М. Л. Кропивницький на Шевченківські вечори та літературно-мистецькі зустрічі, які

<sup>21</sup> Маслов-Стокос Василь Павлович (1866–1918) — псевдоніми та криптоніми: В. Батуринаський, В. Жук, Василь Жук, Б. В., В. Ж.

<sup>22</sup> Його спогади про поета вийшли також окремим виданням: «Іван Франко. Студії та спогади» (Львів, 1938), були перевидані у наш час у 2005 та 2016 рр.

організував В. О. Нікітін. Предметом обговорення були шляхи розвитку українського культурного руху в умовах царату.

Камінський В'ячеслав Арсенович, готуючи спогади про В. К. Дебогорія-Мокрієвича, поставив за мету доповнити його видані раніше «Воспоминання»<sup>23</sup> та автобіографію<sup>24</sup>, залучивши до обігу велику кількість листів Володимира Карповича до своєї сестри. Змальовуючи тяжкі обставини його життя, автор спогадів робить висновок, що «...його постать стає перед нами з певною однозначністю, а саме життя його стало тією жертвою для кращої долі нашого краю, яку нам завжди зберігатиме й цінуватиме історія наших революційних рухів» (Додаток 2, № 3, с. 325).

Цінність цієї групи мемуарних джерел визначається тим, що перед нами постають образи «героїв» спогадів, які далекі від їхніх офіційних біографій і малюють нам складні долі великих людей, особистості яких формувалися під великим тиском складних об'єктивних і суб'єктивних обставин, що накладало відбиток на їхні стосунки зі своїм оточенням. Вивчення мемуарів дає змогу робити припущення щодо мотивів тих чи інших вчинків.

### Автобіографії

Ця група містить таку важливу складову мемуарів як автобіографії, яким притаманно узагальнення події та фактів власного життя, що є результатом власних спостережень. Загалом, автобіографування відображає рух автобіографа хронотопом власної пам'яті, тим самим простір письма створює умови для реалізації процесу самопізнання [8, с. 153]. Ця група джерел характерна тим, що мемуарні матеріали були віднайдені (як і у випадку групи мемуарів про історичних осіб) і опрацьовані професійними істориками, літературознавцями, які, як правило, здійснювали археографічне опрацювання джерел, подавали короткі анотації щодо віднайдених ними мемуарів і коротку їх передісторію.

Так, Гнат Житецький підготував до друку у збірнику невідомий раніше уривок автобіографії М. І. Костомарова про його життя у Києві 1845 р. (Додаток 3, № 2) Дані матеріали були віднайдені Василем Григоровичем Котельниковим, чоловіком молодшої дочки Аліни Леонтіївни Костомарової — Софії Марківни Кисіль, до якого після смерті Аліни Леонтіївни Костомарової (1908 р.) перейшов увесь костомаровський архів. Матеріали містили власноручно записані спогади про са-

<sup>23</sup> Надруковані в ж. «Україна» (1907, № 9). Окремою книгою вийшли у СПб, 1906 р.

<sup>24</sup> Її він підготував до енциклопедичного словника «Гранат» (т. 40), та дійшов лише до 1890 р.

мотне життя автора у Києві 1845 р., його блукання містом, знайомства зі студентами та розповідь випадкового старого чоловіка про випадок із його життя, який стався із ним у костелі, куди часто заходив М. І. Костомаров. Запис автором зроблений пізніше самої події та має всі риси художнього оповідання із захоплюючим сюжетом.

Історик і театрознавець Тарас Михайлович Слабченко віднайшов автобіографію драматурга Марка Лукича Кропивницького (Додаток 3, № 3), що була подана у листі останнього, написаному до майбутньої дружини Антоніни Василівни Маркович 9 жовтня 1885 р. в Єлисаветграді. У розпорядженні Т. М. Слабченка було 12 листів Марка Лукича за період з 24 жовтня 1880 р. по 24 січня 1908 р. Їх адресовано до трьох осіб: до нареченої А. В. Маркович, до письменника М. Ф. Комарова та до учня М. Кропивницького по сцені — О. З. Сулова. Ці листи автор публікації використав для написання життєпису останнього та опису складних стосунків майбутнього подружжя. В автобіографії драматург постає перед нами як людина емоційна та дещо екзальтована. Підписався так : «Безталан[ний] Непосидючий Марко» (Там само, с. 199).

Літературознавець, бібліограф Михайло Степанович Возняк надрукував у збірці статтю «Матеріали до життєпису Франка (з додатком двох недрукованих його автобіографій)» (Додаток 3, № 1), у якій зібрав низку даних із життя Івана Франка, за його словами : «...опертих на документи», залучивши до статті матеріали архіву Бібліотеки Наукового Товариства імені Т. Шевченка у Львові та метрикальні записи. У своїй праці по збору біографічних матеріалів про І. Франка М. Возняк звертався за допомогою до багатьох сучасників. Зокрема, окремі матеріали йому надсилали: адвокат Іван Кобилецький і парох Іван Негребецький. Ним було віднайдено і підготовлено до друку дві раніше недруковані автобіографії поета, що увійшли до публікації як додаток. Одна написана після 1890 р. українською мовою, інша (від 18 січня 1909 р.) — німецькою мовою у власному перекладі письменника українською. Автобіографії доповненні коментарями М. Возняка.

Педагог Олександр Данилович Тулуб записав та надрукував із доповненнями автобіографію поета<sup>25</sup>, перекладача та драматурга Володимира Івановича Самійленка (Додаток 3, № 4). Записи робилися в період, коли той уже тяжко хворів і мучився нестерпними болями. Записи велися щоденно майже протягом двох місяців, коли поет жив у Києві, та потім, значно рідше (2–3 рази на тиждень) коли В. І. Са-

---

<sup>25</sup> Записи велися з 5 червня до 5 серпня 1925 р.

мійленко переїхав до с. Будаївки (біля Боярки на Київщині). Всі підготовлені О. Тулубом матеріали були переглянуті та власноруч виправлені В. І. Самійленком. Надруковані були вже по його смерті. Автобіографія рясніє іменами українських діячів: М. Коцюбинського, Б. Грінченка, Л. Глібова, О. Русова, з якими співпрацював В. І. Самійленко. Найдетальніше в автобіографії описано його дитячі роки та переїзд до Чернігова та Катеринодара (нині — Краснодар, РФ).

### Щоденники

У щоденниковому жанрі на сторінках збірника «За сто літ» надруковано один матеріал. Історик-славіст, літературознавець і перекладач Андроник Іоаникійович Степович (Дудка-Степович) надрукував уривки зі щоденників мецената та громадського діяча Г. П. Галагана (Додаток 4, № 1). Ці записи він віднайшов у матеріалах переданих йому Катериною Ламздорф-Галагановою під назвою «Заметки по действиям Киевского отдела славянского благотворительного комитета и вообще по делу славянскому с 1872 года. В Киеве». У них відображені головні тогочасні події на Галичині. Писані «...«інтимно», для себе, без усякої... «рисовки», манірності» (Там само, с. 183), вони з одного боку додають досить яскраву сторінку до біографії Г. П. Галагана, з іншого — можуть послужити матеріалом для висвітлення стосунків до інтелігентних кіл Галичини та галичан у Києві.

Детальний аналіз мемуарної складової академічного збірника «За сто літ» дав нам змогу з'ясувати нові підходи академічної спільноти до історичних джерел на цьому історичному етапі. Їхньою органічною складовою було визнано мемуари, що стало важливим поштовхом у справі пошуку, збирання та введення до наукового обігу значного масиву історичних матеріалів. Залучення спогадів до джерельної історичної бази стало свідченням нового етапу в еволюції українських мемуарів. Збирання та детальне вивчення мемуарів к. ХІХ – поч. ХХ ст. стало важливим етапом у процесі розвитку української мемуаристики, адже довгий час у вітчизняній історіографії біографії формувалися під тиском офіційної ідеології, у так званому, героїчно-виховному контексті, а людський вимір життєписів українських діячів історії, культури та науки, представлений епізодами з дитинства, описом приватного життя, комунікативного середовища, зазвичай залишався поза увагою дослідників як малозначущий та навіть шкідливий. Попри це, саме там треба шукати витoki формування особистості та мотивів життєвих виборів людини — здатності вибрати собі долю між різними обставинами та пропозиціями, які дає їй життя. Саме мемуари призначені були заповнити ці «лакуни» у висвітленні біографій визначних діячів.

Була також визнана роль мемуарів у залученні до наукового обігу низки постатей, імена яких довгий час залишалися поза межами наукового дискурсу. Розглянуті вище спогади дають нам матеріал для нових біографічних розвідок і написання розширених біографій регіональних діячів к. XIX. – поч. XX ст. Особливо потенційні в цьому контексті спогади про діяльність громад у центральних містах України.

Загалом, увага редакції часопису «За сто літ» до мемуарів засвідчує розуміння серед наукової спільноти значення джерел особового походження для висвітлення як історичних подій, так і біографічних розвідок. Глибокі суспільно-політичні трансформації к. XIX – поч. XX ст. сприяли формуванню високого рівня національної та політичної самоідентифікації авторів мемуарів, які усвідомлюють себе невід’ємною частиною українського суспільно-політичного життя. Археографічне опрацювання спогадів вказує на високий фаховий рівень тих, хто віднаходив та упорядковував подібні матеріали до друку, супроводжуючи їх відповідними коментарями.

1. «За сто літ» : покажчик змісту [Текст] / С. Панькова, Г. Шевчук уклад. // Укр. археограф. щорічник. – Київ, 2006. – Вип. 10/11. – С. 240–287.
2. Гончарук Т. Г. Петро Титович Климович: один з когорти одеситів-міністрів українських урядів 1917–1921 рр. [Текст] / Т. Г. Гончарук // Четверті Липівські читання. Пам’яті Івана та Юрія Лип : мат. всеукр. наук. конф., 18–19 квітня 2008 р. / Південно-україн. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Іст.-філолог. ф-т, Благодійний фонд ім. Івана і Юрія Липи ; упоряд. Г. Дольник. – Київ : Укр. видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2009. – С. 148–162.
3. Грушевський М. Лист до С. Єфремова від 7 січня 1917 р. // Листування Михайла Грушевського / упорядник Г. Бурлака, ред. Л. Винар. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997. – Т. 1. – С. 190.
4. Грушевський М. Передне слово [Текст] / М. Грушевський // «За сто літ». – Київ : ДВУ, 1927. – Кн.1. – с. III – VI.
5. Кістяківська Марія. В. П. Батуринський та його спомини про М. П. Драгоманова [Стаття] // ІР НБУВ, ф. X, од. зб. 14726.
6. Колесник І. І. Українська історіографія. XVIII – поч. XX ст. [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. І. Колесник. – Київ : Генеза, 2000. – 254 с.
7. Миронець Н. Листування Софії Русової з Михайлом Грушевським [Текст] / Н. Миронець, Л Гонюкова // Укр. історик. – 2002. – Ч. 1–4. – С. 518–537.
8. Шевців Г. М. Автобіографічна пам’ять як необхідна умова конструювання автобіографічного нарративу [Текст] / Г. М. Шевців // Наук. записки Харків. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Серія «Літературознавство». Вип. 1 (65). Ч. 2. – Харків : ППВ „Нове слово”, 2011. – С. 153–159.



## REFERENCES

1. “*Za sto lit*”: *Pokazhchyyk zmistu* [“For a hundred years”: a pointer to the content]. (2006). In *Ukrainskyi arkhеohrafichnyi shchorichnyk*. (Vol.10/11, pp. 240–287). Kyiv. [in Ukrainian].
2. Honcharuk, T. H. (2009). *Petro Tytovych Klymovych: odyn z kohorty odesy-tiv-ministriv ukrainskykh uriadiv 1917–1921pp*. [Peter Titovich Klimovich: one of the cohorts of the Odessa-ministers of Ukrainian governments 1917-1921 pp.]. In *Chetverti Lypivski chytannia. Pamiati Ivana ta Yuriiia Lyp*. (Pp. 148–162). Kyiv. [in Ukrainian].
3. Hrushevskiy, M. (1997). *Lyst do S. Yefremova vid 7 sichnia 1917 r.* [Letter to S. Efremov from January 7, 1917]. In *Lystuvannia Mykhaila Hrushevskoho*. (Vol. 1, pp. 190). Kyiv; New York; Paris; Lviv; Toronto. [in Ukrainian].
4. Hrushevskiy, M. (1927). *Perednie slovo* [Foreword]. In «*Za sto lit*». (Vol. 1, pp. III–YI). Kyiv. [in Ukrainian].
5. Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine, fund 10.
6. Kolesnyk, I. I. (2000). *Ukrainska istoriohrafia. XVIII – pochatok XX stolittia* [Ukrainian historiography. XVIII – beginning XX century]. Kyiv [in Ukrainian].
7. Myronets, N. (2002). *Lystuvannia Sofii Rusovoi z Mykhailom Hrushevskym* [Correspondence of Sofia Rusova with Mikhail Hrushevsky]. In *Ukrainskyi istoryk*. (Vol. 1–4, pp. 518–537). [in Ukrainian].
8. Shevtsiv, H. M. (2011). *Avtobiohrafichna pamiat yak neobkhdna umova konstruiuvannia avtobiohrafichnoho naratyvu* [Autobiographical memory as a necessary condition for constructing an autobiographical narrative]. In *Naukovi zapysky Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Seriiia «Literaturoznavstvo»*. (Vol. 1 (65), pp. 153–159). Kharkiv. [in Ukrainian].

## Додаток 1.

## Спогади про історичні події у збірнику «За сто літ»

1. *Беренітам-Кістяковська Марія*. Українські гуртки в Києві другої половини 1880-их та початку 1890-их років [Спогади] // «За сто літ». – 1928. – Кн. 3. – С. 206–225.
2. *Сеунова-Щербина Софія*. Одеська Громада кінця 1870-х років. Споми-ни // Там само. – 1928. – Кн. 2. – С. 189–199.
3. *Мищенко Людмила*. З минулого століття. Споми-ни // Там само. – 1929. – Кн. 4. – С. 106–160.
4. *Русов А. А.* “Как крамолоискатели разыскивали «украинофильство»” [Сергій Шамрай. Споми-ни Ол. Ол. Руссова] // Там само. – 1927. – Кн. 1. – С. 236–258.
5. *Русова Софія*. Мої споми-ни. Рр. 1861–1879. // Там само. – 1928. – Кн. 2. – С. 135–175.
6. *Русова Софія*. Мої споми-ни. Рр.1879–1915. // Там само. – 1928. – Кн. 3. – С. 147–205.
7. *Сенгалевич Хведір*. Золота грамота (Із споминів про 60-ті роки) // Там само. – 1927. – Кн. 1. – С. 67–72.
8. *Суслов Онисим*. Подорож трупи Деркача до Парижу в 1894 р. (Спогади) // Там само. – 1927. – Кн. 1. – С. 220–226.

9. *Тулуб Олександр*. Олександр Тарковський та його “Начерк історії революційного руху в м. Єлизаветі // Там само. – 1930. – Кн. 5. – С. 234–243.
10. *Чаговець Всеволод*. З темряви минулого (1881–1891 роки на Волині) Там само. – 1930. – Кн. 6. – С. 192–228.
11. *Чаговець Всеволод*. З темряви минулого [спомини] (рр. 1891–1895. [Продовження] // [Кн. 7, не видана. Зберігається у ІР НБУВ. (Фонд X, од.зб. 18380)].

### Додаток 2.

#### Спогади про історичних осіб у збірнику «За сто літ»

1. *Дебогорій-Мокрієвич Володимир*. Із споминів про М. П. Драгоманова (Писано весною р. 1922) // Там само. – 1927. – Кн. 1. – С. 275–295.
2. *Дучинський Антонин*. З остуденських літ Євгена Нероновича // Там само. – 1928. – Кн. 3. – С. 285–289.
3. *Камінський Вячеслав*. Володимир Карпович Дебогорій-Мокрієвич в останні роки життя 1917–1926) // Там само. – 1928. – Кн. 3. – С. 315–325.
4. *Кістяківська Марія Вільямівна* [1869–?]. В. П. Батурицький та його спомини про Драгоманова // [Кн. 7 (не видана). Зберігається у фондах ІР НБУВ. (Фонд X, од. зб. 14726)].
5. *Кістяківський Михайло*. Драгоманов у Флоренції // Там само. – 1928. – Кн. 2. – С. 176–188.
6. *Мочульський Михайло*. З останніх десятиліть життя Франка 1896–1916. Спогади і причинки // Там само. – 1928. – Кн. 1. – С. 226–284.
7. *Никитин В. З.* З останніх днів життя М.Л. Кропивницького // Там само. – 1928. – Кн. 3. – С. 293–294.
8. *Трегубова Антоніна*. Дещо з життя Ольги Франкової // Там само. – 1930. – Кн. 5. – С. 264–271.

### Додаток 3.

#### Автобіографії у збірнику «За сто літ»

1. *Возняк Михайло*. Матеріали до життєпису Франка (З додатком двох недрукованих його автобіографій) // Там само. – 1927. – Кн. 1. – С. 166–186.
2. *Житецький Ігнат*. Новий уривок з автобіографії М. І. Костомарова // Там само. – 1929. – Кн. 4. – С. 51–54.
3. *Слабченко Тарас*. Автобіографія М. Л. Кропивницького // Там само. – 1927. – Кн. 1. – С. 187–199.
4. *Тулуб Олександр*. Матеріали до життєпису Володимира Самійленка // Там само. – 1928. – Кн. 3. – С. 295–314.

### Додаток 4.

#### Щоденники у збірнику «За сто літ»

1. *Степович Андроник*. До кийво-галицьких зв’язків початку 1870-х років (З щоденників Г. П. Галагана) // Там само. – 1930. – Кн. 5. – С. 183–191.

Стаття надійшла 16.10.2018 р.

**Lyubovets Nadiia**, Candidate of Historical Sciences, Head of Department of the Institute of Biographical Researches of VNLU (Kiev).

**Memorial component of the academic collection “Over a Hundred Years”: main genres and subjects.**

The memorial component of the academic collection “Over a hundred years” has been analyzed, allowing to clarify the approaches of the academic community to historical sources at the stage when memoirs were recognized as their integral part, which became an important impetus in the search, collection and introduction to science of a large array of historical materials and evidence of a new stage in the evolution of Ukrainian memoiristics. The attention of the editorial staff of the “Over a Hundred Years” journal to the memoirs is indicative of the understanding among the scientific community of the importance of sources of personal origin for coverage of both historical events and biographies of Ukrainian figures. The archaeographical processing of memoirs demonstrates the high professional level of those who was discovering, arranging and commenting on them.

Deep socio-political transformations of the late nineteenth and early twentieth centuries contributed to the formation of a high level of national and political self-identification of the authors of memoirs, who perceived themselves as an integral part of the Ukrainian socio-political life. We see the authors of memoirs as socially active, self-sufficient individuals, who sought to comprehend events that they witnessed or participated in. The social background and communication circle, depicted in the memoirs, allow us to study the circumstances that formed the personality of each of the authors.

The considered memoirs provide material for biographical studies of regional figures of the late nineteenth and early twentieth centuries, whose names remained outside the scientific discourse for a long time. A special potential in this context belongs to memoirs on the activity of communities in prominent Ukrainian cities.

**Key words:** “Over a hundred years” collection, academic periodicals, memoirs (memories), autobiographies, diaries, memoirs genres, subjects.

**Любовець Н. І.**, кандидат історических наук, заведуюча відділом Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

**Мемуарна складова академічного збірника «За сто лет»: основні жанри і сюжети.**

Проаналізована мемуарна складова академічного збірника «За сто лет», що дозволило визначити підходи академічного суспільства до історических джерел на етапі, коли їх органіческою частиною були визнані мемуари, що стало важним толчком в справі пошуку, збору і введення в научний оборот значительного масиву історических матеріалів і свідетельством нового етапу в еволюції української мемуаристики. Вважання редакцією журналу «За сто лет» до мемуарів свідетельствует про розуміння середі научного суспільства значення джерел особистого походження для освітлення як історических подій, так і біографій українських діячів. Археографіческою обробкою спогадів указує на високий професіональний рівень тих, хто їх знаходив, приводив в порядок і коментував.

Глибокі громадсько-політическіє трансформації кінця ХІХ – початку ХХ в. сприяли формуванню високого рівня національної і політическою самоідентифікації авторів мемуарів, які розуміли себе неотъемлемою частиною української громадсько-політическою життя.

Авторы воспоминаний предстают перед нами социально активными, самодостаточными личностями, стремящимися к осмыслению событий, свидетелями или участниками которых они были. Социальный фон и круг общения, описанные в мемуарах, позволяют изучить обстоятельства, формировавшие личность каждого из авторов.

Рассмотренные воспоминания дают материал для биографических исследований относительно региональных деятелей конца XIX – начала XX в., чьи имена долгое время оставались вне научного дискурса. Исключительный потенциал в этом контексте принадлежит воспоминаниям о деятельности Громад в ведущих украинских городах.

**Ключевые слова:** сборник «За сто лет», академическая периодика, мемуары (воспоминания), автобиографии, дневники, мемуарные жанры, сюжеты.